

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Filosofie
Studijní program: Specializace v pedagogice
Studijní program: Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání, Německý jazyk se zaměřením na vzdělávání
(kombinace)

NÁBOŽENSKÁ SITUACE V ČESKÉ REPUBLICE RELIGIOUS SITUATION IN THE CZECH REPUBLIC

Bakalářská práce: 11-FP-KFL-067

Autor:

Kristýna ČAPKOVÁ

Podpis:

Adresa:

U Nádraží 496

507 32, KOPIDLNO

Vedoucí práce PhDr. David Václavík, Ph.D

Konzultant: -

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
40	2	0	3	21	0

V Liberci dne: 12. 4. 2011

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(pro bakalářský studijní program)

pro (kandidát): Kristýna Čapková
adresa: U Nádraží 496, Kopidlno, 507 32
studijní obor Specializace v pedagogice se zaměřením na vzdělávání -
(kombinace): humanitní studia a německý jazyk
Název BP: **Náboženská situace v České republice**
Název BP v angličtině: **Religious Situation in the Czech Republic**
Vedoucí práce: PhDr. David Václavík, Ph.D.
Konzultant:
Termín odevzdání: duben 2011

Poznámka: Podmínky pro zadání práce jsou k nahlédnutí na katedrách. Katedry rovněž formulují podrobnosti zadání. Zásady pro zpracování BP jsou k dispozici ve dvou verzích (stručné, resp. metodické pokyny) na katedrách a na Děkanátě Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické TU v Liberci.

V Liberci dne

děkan

vedoucí katedry

Převzal
(kandidát):

Datum:

Podpis:

Název BP: NÁBOŽENSKÁ SITUACE V ČESKÉ REPUBLICE

Vedoucí práce: PhDr. David Václavík, Ph.D.

Cíl: Diplomandka se bude věnovat kritické reflexi současné náboženské situace v České republice. Na základě analýz z dostupných sociologických dat se zaměří zejména na situaci vztahu české veřejnosti k tradičním náboženským skupinám. Dále pak na příčiny poklesu členské základny těchto skupin a jejich reakce na situace narůstající konkurence v souvislosti s fenoménem tzv. duchovního tržiště.

Požadavky: Schopnost kritické analýzy

Metody: kritický rozbor textů, komparativní metoda, práce s daty

Literatura: Fiala, P., Laboratoř sekularizace – Náboženství a politika v ne-náboženské společnosti: český případ, CDK, 2008
Lužný, D., Náboženství a moderní společnost – Sociologické teorie modernizace a sekularizace, Masarykova univerzita, 1999.
Nešpor, Z. Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství, Sociologický ústav AV ČR, 2005.
Václavík, D. Náboženství a moderní česká společnost, Grada, 2010.

Čestné prohlášení

Název práce: Náboženská situace v České republice
Jméno a příjmení autora: Kristýna Čapková
Osobní číslo: P07000857

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložila elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedla jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 12. 4. 2011

.....
Kristýna Čapková

Anotace

Tato bakalářská práce si klade za cíl popsat náboženskou situaci v České republice po roce 1989. Pokouší se odpovědět na otázku, jakou hraje náboženství roli v české společnosti a zda platí tvrzení, že Češi jsou nejateističtější a nejvíce sekularizovaný národ světa. Jádrem práce tvoří popis náboženské situace posledních dvaceti let. Dále jsou analyzována data ze sociologických výzkumů zabývajících se náboženstvím a popsány tendence a podoby víry, které z těchto dat vyplývají.

Klíčová slova:

sekularizace, privatizace náboženství, institucionalizovaná religiozita, nová náboženská hnutí, spiritualita

Zusammenfassung

Diese Bachelorarbeit hat sich zum Ziel gesetzt, die religiöse Situation in der Tschechischen Republik nach dem Jahr 1989 zu beschreiben. Sie versucht auf die Frage antworten, welche Rolle die Religion in der tschechischen Gesellschaft spielt und ob die Behauptung, dass Tschechen die atheistischste und am meisten säkularisierte Nation sind, gilt. Den Kern dieser Arbeit bildet die Beschreibung der religiösen Situation in den letzten zwanzigen Jahren. Weiter werden die Daten aus den soziologischen Forschungen, die sich mit der Religion beschäftigen, analysiert und die Tendenzen und Formen des Glaubens, die daraus folgen, beschreiben.

Schlüsselwörter:

Säkularisierung, Privatisierung der Religion, institutionalisierte Religiosität, neue religiöse Bewegungen, Spiritualität

Summary

The aim of this work is to describe religion situation in the Czech republic after the year 1989. It shows the role of the religion in the society and answers the question if czechs are the most atheist nation of the world. Essence of the work describes religion

situation in the last twenty years. Then there are sociological data of the researches analyzed that consider religion and forms of believes that arise from these data.

Key words:

Sekularization, privatization of the religion, institucionalized religionism, new religion movement, spirituality

Obsah

1. Úvod	8
2. Náboženské vyznání obyvatel českých zemí do r. 1989	10
2. 1. Historický vývoj postoje Čechů k náboženství	10
2. 1. 1. Historické mezníky do vzniku Československa	10
2. 1. 2. Náboženství v letech 1918 – 1945.....	12
2. 1. 3. Náboženství v období vlády komunismu	13
2. 2. Sekularizace v českém kontextu.....	16
3. Role náboženství v myšlení české společnosti po roce 1989	18
3. 1. Právní úprava náboženství.....	18
3. 2. Registrované církve a náboženské společnosti v České republice	20
3. 3. Česká religiozita 90. let 20. století	22
3. 3. 1. Religiozita podle výsledků sčítání lidu z roku 1991.....	22
3. 3. 2. Trendy české zbožnosti	25
3. 3. 3. Shrnutí	27
3. 4. Podoby víry	28
3. 4. 1. Privatizovaná religiozita/spiritualita.....	28
3. 4. 2. Nová náboženská hnutí v České republice	30
3. 4. 3. Češi jako „něcisté“.....	31
3. 4. 4. Shrnutí	33
3. 5. Skladba obyvatelstva České republiky z hlediska náboženské víry a vyznání	33
3. 5. 1. Sčítání lidu, domů a bytů 2001.....	33
3. 5. 2. Další výzkumy příslušnosti k církvi v ČR provedené v 90. letech	36
3. 5. 3. Shrnutí	37
4. Závěr.....	38
5. Seznam literatury.....	39

1. Úvod

Čeští sociologové náboženství se shodují na tom, že Česká republika (dále jen ČR) je v Evropě co do náboženství výjimečný případ. Na první pohled se zdá, že role a pozice náboženství v ČR potvrzuje tzv. sekularizační tezi. Pro příklad uveďme známého českého politologa a historika Petra Fialu, který nazývá českou náboženskou situaci dokonce „zvláštním případem“, k němuž se ohledně šíře i hloubky sekularizačních procesů hledá jen těžko v Evropě srovnání. Toto tvrzení autor zdůvodňuje vysokou mírou nejen stupně sekularizace společnosti, ale i tím, co bychom mohli označit za její „ateizaci“ či „odnáboženštění.“¹ O tom svědčí fakt, že počet lidí bez vyznání se dle posledních provedených průzkumů pohybuje okolo 70 %.

Při hlubším zkoumání zjistíme, že se místo náboženství v české společnosti sice mění, ale ne zcela odpovídá sekularizačnímu konceptu.

Papež Benedikt XVI. ve svém vyjádření z listopadu 2010 označil současný vývoj náboženství na starém kontinentu za „tragédii“. Vyjádřil se speciálně k ČR, kde je podle něho nutné víru obnovit, aby čelila hrozbě světskosti.² Na stálý úpadek náboženství v naší společnosti ukazuje mnoho na sobě nezávislých sociologických výzkumů např. Sčítání lidu, domů a bytů či Evropský výzkum hodnot. Mají veskrze podobné závěry. Velmi často citované bývá tvrzení, že v ČR významně klesá počet lidí deklarujících jakékoliv náboženské vyznání. Dle těchto statistik dnes ČR patří k nejvíce ateistickým³ zemím světa.

Situace ovšem není tak jednoduchá. Uvedená tvrzení vyvolávají celou řadu otázek. Především, co je důvodem takového stavu a zda realita odpovídá výsledkům sociologických šetření. Zda není chyba právě na jejich straně, jelikož se nezaměřují na spiritualitu českého národa. Hodlám v této práci poukázat, jak moc je důležitá správná interpretace sociologických výzkumů. Pokud totiž odhlédneme od náboženských institucí a církví, zjistíme, že až takoví „bezvěrci“ či ateisté nejsme.

¹ FIALA, Petr. *Laboratoř sekularizace : Náboženství a politika v ne-náboženské společnosti: český případ*. 1. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, str. 9.

² ČTK. Papež kritizoval odklon od církve, zmínil v té souvislosti Česko. *Novinky* [online]. 2010, [cit. 2011-03-09]. Dostupný z WWW: <<http://www.novinky.cz/zahranicni/evropa/216127-papez-kritizoval-odklon-od-cirkve-zminil-v-te-souvislosti-cesko.html>>.

³ „Ateista“ je v rámci této práce pojímán jako člověk popírající existenci Boha i různých forem transcendentna (explicitní forma ateismu).

Ještě než se dostanu k hlavnímu tématu práce, náboženské situaci v ČR po roce 1989, musím ve stručnosti vysvětlit vlivy, které na náboženskou situaci působily a přispěly ke specifčnosti religiozity českého národa. Je zapotřebí brát v úvahu jak celosvětové trendy, tak specifika české duchovní kultury, tradice a národní dějiny.

Tato práce je obsahově strukturována do dvou větších částí. Nejdříve shrnuje postoj Čechů k náboženství z dějinného hlediska a v kontextu tzv. sekularizační teze. Další kapitola popisuje vývoj náboženské situace po roce 1989. Jsou rozebrány veškeré údaje o náboženství ze Sčítání lidu, domů a bytů z roku 1991, 2001 a dalších výzkumů, které se zabývají náboženstvím. Následují tendence a podoby víry, které z těchto sběrů dat vyplývají.

2. Náboženské vyznání obyvatel českých zemí do r. 1989

V této kapitole se budu zabývat nejdůležitějšími vlivy na náboženskou situaci. Především se zaměřím na české národní dějiny a na proces modernizace společnosti, s kterým souvisí sekularizační teze.

2. 1. Historický vývoj postoje Čechů k náboženství

Abychom mohli pochopit „specifický“ postoj k náboženství typický pro Čechy, musíme se podívat hlouběji do minulosti. Podle Tomáše Halíka platí, že čím více se v dějinném vývoji podaří náboženství zakořenit do kultury daného národa, tím je daná země religióznější. V této kapitole uvedu nejdůležitější historické mezníky, které mohly být příčinami vysoké míry sekularizace české společnosti. Dramatická historie českého národa má na vztah české společnosti k náboženství velký vliv. V čem tato dramatickost spočívá, vysvětlím v následujících podkapitolách.

2. 1. 1. Historické mezníky do vzniku Československa

Prvním důležitým momentem v dějinách je 150 let trvající pobělohorská rekatolizace českých zemí. Dle Fialy byla rekatolizace „navenek“ úspěšná, avšak české katolictví bylo spíše povrchní. Reformační směry se octly v exilu a utajení, odkud vystoupily po vydání tolerančního patentu císaře Josefa II.⁴ Josefínské osvěcenství a industrializace v 19. století vedly k uvolněnému vztahu společnosti ke křesťanství. Více než 80 % obyvatelstva se v 19. a 20. století hlásilo ke katolické církvi. Naopak k protestantským denominacím jen nepatrná část populace. Existují i autoři, kteří katolicismus v českých zemích zpochybňují. Jejich tvrzení se však neopírá o žádné relevantní důkazy. Z výše uvedeného tedy vyplývá, že protestantismus neměl v Čechách a na Moravě dominantní postavení. Právě naopak.

Dalším historickým vlivem byl specifický, dalo by se říci antikatolický, charakter národního obrození. Tato specifická stránka měla za důsledek nedůvěru občanů k náboženským institucím. Lidé měli církve spojenou s Habsburky, a tudíž v ní viděli viníka za všechny křivdy. I přesto byl vztah mezi českými obrozenci a církví do druhé poloviny 19. století téměř bezproblémový.

⁴ ŠTAMPACH, Ivan. Náboženské spektrum České republiky, in HANUŠ, J.: *Náboženství v době společenských změn*. Brno: Masarykova univerzita, str. 56.

Z uvedených skutečností můžeme vyčíst proměnu v náboženském chování Čechů. Ta se začala projevovat od poloviny 19. století po evropských revolucích, které se snažily o oddělení „oltáře a trůnu“. Jinými slovy oddělení náboženství od politiky či státu od církve. Jedná se o změnu související s procesem modernizace. Typické je nové občanské pojetí politiky, které se s náboženstvím neslučovalo. Náboženství, potažmo církve, bylo bráno jako překážka bránící rozvoji moderní společnosti. Zde se poprvé ukazují prvky sekularizačního procesu.

V průběhu 19. století došlo k masivní sekularizaci českého národa, jehož většina se z vlastního racionálního rozhodnutí, oddělila od katolicismu. Ten totiž shledávala jako příliš „středověký“. Nepřiklonila se již ovšem k jinému křesťanskému vyznání.⁵ V českých zemích došlo v 60. letech 19. století k sekularizaci školství. To znamená, že se školství vymanilo z vlivu církve. Té zbyla jen výuka náboženství. Později (po vzniku Československa) tento trend pokračoval například tak, že byla zrušena povinná účast žáků a učitelů na náboženských úkonech a absolvování náboženské výchovy přestalo být povinné. Dalo by se říci, že v tuto dobu začínalo být moderní to, co bylo nekatolické. Ujala se masová identifikace s nekatolickou minulostí českého národa. Již v tuto dobu, na konci 19. století, bylo patrné, že lidé příliš nevěří náboženským institucím. Tato nedůvěra se stávala i součástí ideologie mnoha politických stran. Na určitých místech v české společnosti začal prosazovat náboženský indiferentismus. Šlo o náboženské myšlenky, ve kterých se náboženská víra stávala ryze soukromou záležitostí. Češi se v 19. století stali ateisty, liberály, nacionalisty nebo i socialisty, přičemž zároveň pro ně náboženství přestalo hrát někdejší roli“ a bylo příležitostně vyhledáváno jako „folkloristický“ přežitek.⁶ Projevující se důraz na individualizaci a privatizaci náboženství bude nadále pokračovat i ve století 20. a 21.

Důležité je si uvědomit, že tato „antireligiozita“ neznamenal vymizení či absenci náboženských osobních duchovních potřeb a projevů a ani nevypovídá o sekularizaci českého národa. Češi se stali podezřívavými vůči církevní religiozitě, a tak si transformovali své náboženské potřeby do vztahu k jiným entitám. Proto se v českém

⁵ NEŠPOR R. Zdeněk, et al. *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004, str. 27.

⁶ NEŠPOR R. Zdeněk, et al. *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004, str. 27.

případě nejedná přímo o ateismus. Mnohem lepším termínem, který vystihuje český postoj k náboženství je „náboženský skepticismus“.

2. 1. 2. Náboženství v letech 1918 – 1945

Dalšími mezníky jsou vznik Československého státu (28. 10. 1918) a 1. a 2. světová válka. Na začátku 20. století došlo k napětí v pojetí českých dějin, jenž bylo spojeno s osobností filozofa a sociologa Tomáše G. Masaryka. Ačkoli to nebylo jeho záměrem, přispělo jeho pojetí české národní identity k „vytvoření představy o pomyslném bytostném nesouladu (ne-li přímo nepřátelství) mezi Čechy a katolicismem. Což se ve svých důsledcích mohlo podílet na výrazné sekularizaci českého národa.⁷ Ke katolicismu se stále hlásilo více než 80 % obyvatelstva, ale prostředí už pro ně přestávalo být příznivé. O tom svědčí např. hromadné odchody z katolické církve. V uvedeném časovém období se rozšířil čistě formální katolicismus. Ten T. G. Masaryk nazval jako „matrikový katolicismus“. Pro takový katolicismus byla typická minimální či vůbec žádná participace na náboženských projevech. Lidé je považovali za „folkloristický přežitek“ typický pro venkovskou populaci. V době vzniku nového státu a při tvoření jeho legitimizace, hrál tedy klíčovou úlohu antikaticismus.

Náboženská sféra se v tomto období stává pestřejší a postupně se rozšiřuje náboženská svoboda. Tato svoboda se mimo jiné projevuje i tím, že lidé mohli bez většího rizika otevřeně vystupovat vůči náboženským institucím a mít k nim libovolné stanovisko. K modernistickým tendencím dochází i uvnitř církví. To je důvodem proč dochází k vnitřní krizi katolického duchovenstva. Vznikají nové církve. Například zprvu úspěšná Církev Československá či Českobratrská církev evangelická. Na druhou stranu v tomto období mnoho lidí rezignuje na víru spojenou s náboženskou institucí a upřednostňují religiozitu personifikovanou.

Ze sociologických výzkumů z této doby je patrné, že „skupina obyvatel „bez vyznání“ byla po příslušnících katolické církve druhou statisticky největší. Katolických věřících markantně ubývalo. Dle sčítání lidu z roku 1921 žilo na území Čech, Moravy a Slezska 93 % věřících, z toho 82 % římských katolíků. Podobné jsou výsledky druhého sčítání lidu z roku 1930. Přesto tyto lidi nemůžeme souhrnně označit za ateisty a nemůžeme ani říci, že by zapomněli na Boha, i když se mu vzdalují. Skutečný počet ateistů je těžko

⁷ VÁCLAVÍK, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. 1. Praha : Grada, 2010, str. 61.

odhadnutelný. To, že někdo pravidelně nechodí do kostela, či nepodporuje katolickou církev, neznamená, že hned musí být pravým ateistou. Poslední uvedené sčítání lidu (rok 1930) potvrdilo jak stabilizaci náboženské situace, tak opět ukázalo na velké regionální rozdíly. Nejmarkantnější jsou dodnes výrazné rozdíly mezi počty nábožensky věřících na venkově a ve městech, na Moravě a v Čechách. Obecně platí, že více věřících žije na moravském venkově.

Dalším důležitým obdobím je doba po druhé světové válce. V těchto letech docházelo k obnově náboženského života, což se projevovalo vznikem nových náboženských spolků a náboženských skupin. Mezi ně patří Náboženská skupina Svědkové Jehovovi, Církev adventistů sedmého dne, Církev Ježíše Krista svatých posledních dní či Jednota československá a další. Z této doby jsou poprvé k dispozici i jiné údaje o víře než sčítání lidu. Jedná se o první systematické výzkumy náboženství, z nichž vyplývá, že náboženská situace po válce je v podstatě stejná jako ve 30. letech.

K dalšímu poklesu počtu katolíků došlo po válce odsunem Němců. Českou republiku opustilo více než 3 miliony katolíků německé národnosti včetně německých kněží. Kvůli tomu zaniklo mnoho klášterů a farností.

2. 1. 3. Náboženství v období vlády komunismu

Komunismus vytvořil zvláštní společnost. V této kapitole ukážu dopady tohoto totalitního režimu na náboženskou sféru. Možnosti sociologie náboženství byly v době komunismu omezené. Česká sociologie v tomto období téměř neexistovala. Mnohá fakta však přesto známe.

Až do nastolení komunistického režimu v roce 1948 nebyl vztah mezi církví a náboženstvím vyostřený a ani jedno nebylo druhému nikterak výrazně podřízeno. Dle výsledků sčítání lidu z roku 1950 žilo na území dnešní ČR stále 94 % věřících obyvatel. Z toho 76 % římských katolíků. S komunismem se ovšem tato situace mění. Komunistický režim viděl v náboženství velkého konkurenta v ovládnutí společnosti, a proto ho potřeboval utlačit. Stát chtěl náboženství kontrolovat a mít nad ním moc. Náboženství začalo být interpretováno ateisticky a bylo prezentováno, jako něco absolutně nemoderního. Za největšího nepřítele byla považována samozřejmě právě katolická církev, jelikož měla největší členskou základnu a rozsáhlé zahraniční kontakty. Za účelem utlačení církve začalo být přijímáno množství opatření, jejichž cílem bylo její ovládnutí. Proto

vznikla tzv. Katolická akce, která se snažila o to, aby vznikl rozkol v katolické církvi vytvořením podobné hierarchie. Členy Katolické akce byli s komunistickým režimem kolaborující kněží. Na vznik uvedené organizace velmi brzy reagoval Vatikán vydáním dekretu, jehož prostřednictvím byl vyloučen z církve ten, kdo se ke Katolické akci přihlásil a dále vydáním tzv. komunistického dekretu, jenž z církve vylučoval každého, kdo komunismus hájil a propagoval.

Komunistický režim se bránil. Vláda dosáhla podřízení církve a náboženských společností státu, který na ně striktně dohlížel. Jako takovou „dozorčí instituci“ založil Státní úřad pro věci církevní. Tato instituce měla jako jediná právo udělovat souhlas k vykonávání duchovní služby. Dále vydal zákon, na jehož základě byl náboženským společenstvem zabaven veškerý majetek. Postupem času nabraly události ještě horší spád. Komunistický režim začal útočit. Došlo k likvidaci řeckokatolické církve, na řadu přišly restrikce a pronásledování, rušení klášterů a teologických fakult. Bylo zatčeno mnoho řeholníků a řeholnic, docházelo k věznění či dokonce popravám kněží. Náboženský život už se nepodílel na veřejné sféře, ale přežíval v soukromí či v ilegální podobě.

Přirozeně by každý čekal, že se výše popsané praktiky musí podepsat na snížení počtu věřících a ústupu náboženských přesvědčení a postojů. Proto byly obrovským překvapením výsledky sčítání lidu z roku 1950. Očekávání se nepotvrdilo, naopak. Sice mírně klesl počet katolíků, ale navýšilo se množství příslušníků Českobratrské církve evangelické a Církve československé. K tomu se snížil počet obyvatel „bez vyznání“. Tento příklon k vyznání bývá vysvětlen spíše jako formální příslušnost a proto by bylo mylné ho považovat za doklad nárůstu religiozity českého obyvatelstva. Občané se sice přihlásili k nějaké náboženské skupině, ale přesto nebyli nijak významněji aktivní a nenavýšila se participace na náboženských úkonech, jakými jsou např. křty, či bohoslužby. Regionální rozdíly byly zaznamenány i v tomto sčítání. Ovšem s tím rozdílem, že nejméně věřících se nacházelo na území bývalých Sudet. Čili v této době byla religiozita ještě poměrně vysoká. K jejímu prudšímu poklesu začne docházet později.

Od poloviny 50. let došlo ke změně státní ideologie. Stal se jí marxisticko-leninský ateismus. Ten opět bojuje proti náboženství, ale už ne tak politickou, jako spíše morální formou.

V 60. letech se tento tlak zmírňoval, ale nezmizel. Nedocházelo už k výše popsaným restrikcím, zatýkání a popravování. Na druhou stranu náboženství nebylo nikterak státem

podporováno. K určitému uvolnění ale docházelo. O tom svědčí například povolení ke vzniku teologické fakulty v Olomouci, či zánik některých kolaborantských sdružení. V této době mohly být dokonce registrovány nové náboženské skupiny a mohly se obnovit ty dříve zrušené. Toto se samozřejmě projevilo v narůstajícím počtu věřících obyvatel. Lidé začali být nábožensky aktivnější, což můžeme vidět ve statistikách o návštěvnosti bohoslužeb.

Na lepší časy však dlouho nesvítalo. Přišla doba okupace a normalizace. Politika byla opět založena anti-nábožensky a náboženství bylo znovu považováno za nepřítele režimu. Cílem byl ateismus obyvatelstva. Zkoumala ho nově založená instituce – Ústav vědeckého ateismu. V platnost znovu vstoupila restriktivní opatření a celá situace se začala podobat té, kterou známe z 50. let. Kněží reagovali různě. Někteří více či méně spolupracovali a někteří odvážní se pokusili vytvořit skrytou církev. Tyto skupiny se snažily jak o duchovní obnovu, tak o to, aby opět mohlo existovat náboženství bez zásahů státu.

V této době došlo kromě znovuzavedení restrikcí a potlačení náboženství ještě k jiné změně. A to k transformaci české společnosti na společnost konzumní. Tato změna byla podporována režimem a vedla k pasivitě obyvatel. Život i víra se stávají více individualizované. Materiální hodnoty se staly důležitějšími než hodnoty duchovní. Lidé přestali věřit tradičním náboženským společnostem a opět klesá účast na náboženském životě. Klesá počet pokřtěných dětí, církevních sňatků i návštěv bohoslužeb. Zkrátka víra a tradiční náboženství nebyla pro moderního člověka ničím přitažlivá.

Změna nastala až s druhou polovinou 80. let, kdy začalo znovu docházet k uvolňování společenských poměrů a většímu kontaktu s okolním světem. Z toho důvodu u nás začaly vznikat i jiné formy náboženství např. ty, jež americký sociolog Thomas Luckmann označoval za neviditelné a na scéně se objevila i nová náboženská hnutí.

Výše popsany historický přehled nám pomáhá k pochopení, že český antiklerikalismus a liberální anti-církevní postoj jsou jakousi archetypální součástí moderní české kultury. Češi se v průběhu let stali podezřívavými vůči církevní zbožnosti, avšak nikoliv vůči různým formám privatizované religiozity. S ohledem na historický kontext není vývoj v devadesátých letech 20. století a na počátku 21. století překvapivý, ale naopak se stává dobře vysvětlitelným.

2. 2. Sekularizace v českém kontextu

Typickým výkladovým schématem, které mělo popsat napětí mezi náboženstvím a moderní společností je dle Lužného sekularizační teze. Ta byla zprvu mnoha sociology velmi oblíbena a aplikována. Později byla vyvracována a přikládalo se jí menšího významu než zprvu.

Sekularizace bývá popisována jako nevratný proces „úpadku náboženství“.⁸ V rámci tohoto procesu náboženské subjekty ztrácí svou politickou moc a snaží se přizpůsobit současnému světu. ČR tak často bývá popisována jako jeden z nejvíce sekularizovaných států. Tato kapitola pojednává o tom, co se ze sekularizační teze uplatnilo v českém kontextu. S ohledem na českou společnost musíme uplatnit mnohem jemnější model sekularizační teze.

Sekularizační model v ČR musí především zohledňovat odklon od tzv. institucionalizované religiozity, který bývá často nesprávně interpretován jako důkaz vysoké míry sekularizace české společnosti. Vztah české společnosti k církvi není nepřátelský. Fiala ho spíše charakterizuje slovy „neporozumění“, nebo „lhostejnost“.

Další proměnou náboženství je jeho přesun do soukromé sféry jedince, čemuž říkáme privatizace náboženství. Lidé si svou víru takzvaně nechávali „na doma“. Tak došlo k tomu, že náboženství přestalo ovládat veřejné dění a zůstalo stát i mimo stále důležitější ekonomickou sféru. K privatizaci náboženství dochází i v České republice. Jedná se o přesun náboženství z tradičních církevních struktur do privátní sféry jedince. Toto pozorované přelévání náboženství z církve do soukromí, je zejména v naší části světa důležitý jev.

Náboženská situace v sekularizovaných státech začíná připomínat situaci na trhu. Dochází k náboženské pluralitě, což je situace, v níž se náboženské formy a instituce stávají tržními subjekty a náboženské tradice spotřebním zbožím nabízeným klientele. Ta ovšem již není nucena je „koupit“. Pluralismus relativizuje univerzalistické nároky jednotlivých náboženství, snižuje jejich výlučnost a každé náboženství mění jen na jednu z mnoha denominací. Jinými slovy řečeno, pluralismus zpochybňuje věrohodnost monopolistických náboženských institucí, pro které je stále obtížnější vytvářet nové pevné

⁸ LUŽNÝ, Dušan. Globalizace a sociologie náboženství. In LUŽNÝ, Dušan, et al. *Individualizace náboženství a identita: Poznámky k současné sociologii náboženství*. 1. Praha: Malvern, 2010, str. 25.

náboženské struktury věrohodnosti. K výrazné pluralizaci v ČR došlo v 90. letech 20. století, kdy se i u nás začala objevovat situace duchovního tržiště.

Česká situace je pro zahraniční pozorovatele těžko pochopitelná, protože neodpovídá představě o zemi, která je významně sekularizovaná. Překvapuje je např. svobodná a do značné míry i státem podporovaná podoba církevního školství, neomezená veřejná realizace církevních obřadů, či kontinuální růst počtu katolických duchovních placených státem.⁹

Současný stav duchovní kultury v Čechách nelze interpretovat pouze jako projev obecného procesu sekularizace. Sice v ČR stejně jako v některých dalších evropských zemích došlo ke snížení proklamované religiozity a k poklesu náboženské praxe, ale tato zjištění nelze unáhleně zobecňovat. Dle českého sociologa Dušana Lužného byla sekularizační teze typickým příkladem omezenosti pohledu. Zneviditelňovala totiž řadu významných náboženských forem.¹⁰ V ČR můžeme sledovat proměnu náboženského chování spojenou s proměnou vztahů k tradičním náboženským institucím.¹¹ Uvedené proměny blíže vysvětlím v průběhu mé práce.

⁹ FIALA, Petr. *Laboratoř sekularizace: Náboženství a politika v ne-náboženské společnosti: český případ*. 1. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, str. 57.

¹⁰ NEŠPOR, Zdeněk; LUŽNÝ, Dušan. *Sociologie náboženství*. 1. Praha: Portal, 2007, str. 140.

¹¹ VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ, Lenka – VÁCLAVÍK, David. Institucionalizovaná podoba religiozity a její projevy v České republice v letech 1989-2000, in *Religio: Revue pro religionistiku* 14 (2), 2006, str. 173.

3. Role náboženství v myšlení české společnosti po roce 1989

Na začátku této kapitoly bychom si měli uvědomit, že před rokem 1989 byly všechny veřejné funkce náboženství cíleně potlačovány, což mělo za důsledek ústup náboženských přesvědčení a postojů.

Se sametovou revolucí v listopadu 1989 začalo docházet ke společenským, ekonomickým a politickým změnám. Došlo k novému vymezení vztahu mezi Čechy a náboženstvím. Ke zvětšování úlohy náboženství ve veřejném životě docházelo jen částečně a velmi pomalu. Největšími prohřešky komunistického režimu byly morální devastace obyvatelstva a poničení mezilidských vztahů. Lidé považovali náboženství, přesněji tradiční náboženské skupiny, za pomocníky při mravní obnově.

Specifická a ojedinělá je situace na počátku 90. let, kdy se církve vymezovaly vůči útlaču z doby, kdy u nás panoval komunistický režim. V prvních letech demokratického státu si náboženské instituce zachovávaly významnou pozici, jelikož mnoho lidí považovalo katolickou církev za vítěze boje proti komunistickému režimu. Tím vzrůstala prestiž a význam této církve. Dokladem je reakce na návštěvu papeže Jana Pavla II. v tomto období. Ta byla naprostou většinou obyvatel považována za velmi důležitou a mnozí se jí aktivně zúčastnili. Katolická církev se v tuto dobu ocitla na vrcholu své popularity. O tom svědčí např. údaj z roku 1990, kdy církvím důvěřovalo 51 % občanů. Dalším důkazem jsou údaje z veřejného mínění týkajícího se víry v Boha. Většina obyvatel v Boha věřila, nebo jeho existenci alespoň připouštěla. Jaký byl postoj Čechů k náboženství v 90. letech 20. století, vysvětlím za pomoci výsledků sčítání lidu z roku 1991.

3. 1. Právní úprava náboženství

Se změnou politické situace došlo přirozeně i ke změně legislativního rámce týkajícího se náboženství. V České republice zaručuje Listina základních práv a svobod náboženskou svobodu vyznání. Dále spolu se zákonem č. 308/1991 (později 308/2001) Sb. o svobodě náboženské víry a postavení církví a náboženských společností a Zákonem České národní rady č. 161/1992 Sb. o registraci církví a náboženských společností upravuje právní

existenci církví a náboženských obcí a jejich vztahy se státem. Náboženské společnosti uznané státem jako církve, nebo náboženské obce, měly zvláštní práva. Například mohly vyučovat a vychovávat své duchovní ve vlastních školách, mohly zřizovat a provozovat zdravotnická zařízení a zařízení sociálních služeb. Pověřené osoby směli vstupovat do těchto zdravotnických zařízení, do dětských domovů a třeba i do vězení.

I přes jasné odmítnutí státních zásahů do církevních záležitostí, zůstala česká legislativa poměrně dost diskriminující. Tato diskriminace se projevovala především ve vztahu k malým a netradičním náboženským skupinám. Aby byla náboženská společnost uznána jako církev či zmíněná uvedená obec, musela splnit určité podmínky. Tyto podmínky právě nahrávaly do karet tradičním náboženským skupinám. První podmínkou bylo, že se k náboženské společnosti muselo přihlásit nejméně 10 000 zletilých osob s trvalým pobytem na území ČR. Pokud byla daná náboženská obec členem Světové rady církví, stačilo přihlášení pěti set zletilých osob. V tomto období u nás bylo registrováno 21 církví a náboženských společností. Zajímavé je, že v průběhu 90. let překročilo hranici deseti tisíc členů pouze šest z nich a 11 společností mělo dokonce méně než pět tisíc členů.

Je důležité si uvědomit, že náboženská registrace nedává státní záruku kvality náboženské společnosti a naopak. To, že některé náboženské skupiny nejsou registrované, neznamená, že by byly nebezpečné.

Český sociolog Zdeněk Nešpor dále mluví o netolerantnosti České republiky vůči odlišnostem netradičních náboženství a nových náboženských hnutí. O této netolerantnosti a snaze prezentovat některé náboženské organizace jako nebezpečné příklady náboženského extremismu svědčí tajná „Zpráva o vývoji extremistických postojů v ČR“. Zpracovalo ji Ministerstvo vnitra v roce 1995. Jedna část této zprávy je totiž věnována „náboženským sektám“. Sekty jsou zde vymezeny jako religiózní a pseudoreligiózní organizace, pro které je typické odmítání společenských norem a zákonů státu, ve kterém působí.¹² Znakem těchto sekt je totalitární charakter skupiny a z toho vyplývající bezvýhradná poslušnost členů sekty. Nejnebezpečnější jsou ty, které jsou založené na vůdcovském principu a mají propracovanou hierarchickou strukturu. Dle uvedené zprávy byly za sekty považovány Svědkové Jehovovy, Církev Ježíše Krista posledních dnů, Církev sjednocení a další. Velký problém s registrací mělo např. Společenství ducha

¹²NEŠPOR R. Zdeněk, et al. *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004, str. 92.

svatého pro sjednocení světového křesťanství. Neuznáním části podpisů nutných k registraci vznikl vleklý spor, ve kterém se řešila otázka, jak stát ověřuje a co vlastně znamená členství.

Popsanou problematickou situaci nevyřešilo ani přijetí nového zákona v roce 2002. Jedná se o zákon č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností. Tento zákon měl zrušit popsany rozpor v možnostech registrace a otevřít možnost pro náboženské menšiny k získání právní subjektivity. Při hlubším prozkoumání zjistíme, že první z uvedených cílů nebyl zcela naplněn a že tradičním církvím zůstala zachována mnohá privilegia.

Zákon určuje, že návrh na registraci musí podat nejméně tři plnoleté fyzické osoby, které mají způsobilost k právním úkonům a jsou občany České republiky, nebo v ní mají trvalé bydliště. Povinnost podpisů platila stále, ale jejich počet se snížil na tři sta. Náboženská skupina musí mimo jiné prokázat, že svou činností neohrožuje svobodu, práva a rovnoprávnost občanů. Dále nesmí ohrožovat ničí osobní svobodu využitím psychického či fyzického nátlaku. Nesmí být v rozporu s ochranou veřejné mravnosti a ani popírat nebo omezovat osobní, politická či jiná práva fyzických osob. Tato nová opatření byla České republice doporučena Evropskou unií v rámci „ochrany“ státu před „destruktivní činností sekt“. Uvedený zákon nadále zachoval rozčlenění náboženských skupin do dvou kategorií. První tvoří skupiny, z jejichž registrace vyplývá pouze získání právní subjektivity. Druhou tvoří náboženské společnosti, které spolu s registrací získají tzv. zvláštní práva. Po uvedení v platnost tohoto zákona bylo od roku 2002 zaregistrováno jedenáct nových náboženských společností.

3. 2. Registrované církve a náboženské společnosti v České republice¹³

Nejdříve uvedu církve a náboženské společnosti registrované podle zákona č. 308/1991 Sb. Seznam je řazen abecedně.

¹³ Ministerstvo kultury. *Data registrace církví a náboženských společností a svazů církví a náboženských společností*[online]. 2007 [cit. 2011-04-08]. Církve a náboženské společnosti. Dostupné z WWW: <<http://www.mkcr.cz/cz/cirkve-a-nabozenske-spolecnosti/odkazy/data-registrace-cirkvi-a-nabozenskych-spolecnosti-a-svazu-cirkvi-a-nabozenskych-spolecnosti-11263/>>.

Číslo	Název církve, náboženské společnosti	Datum registrace, resp. recepce (r. 1991)
1.	Apoštolská církev	1989
2.	Bratrská jednota baptistů	1951
3.	Církev adventistů sedmého dne	1951
4.	Církev bratrská	1951
5.	Církev československá husitská	1920
6.	Církev Ježíše Krista Svatých posledních dnů	1. 3. 1990
7.	Církev řeckokatolická	recepce z Rakouska-Uherska
8.	Církev římskokatolická	recepce z Rakouska-Uherska
9.	Českobratrská církev evangelická	recepce z Rakouska-Uherska
10.	Evangelická církev a. v. v ČR	recepce z Rakouska-Uherska
11.	Evangelická církev metodistická	1951
12.	Federace židovských obcí v ČR	recepce z Rakouska-Uherska
13.	Jednota bratrská	recepce z Rakouska-Uherska
14.	Křesťanské sbory	1956
15.	Luterská evangelická církev a. v. v ČR	19. 1. 1995
16.	Náboženská společnost českých unitářů	1930
17.	Náboženská společnost Svědkové Jehovovi	1. 9. 1993
18.	Novoapoštolská církev	1956
19.	Pravoslavná církev v českých zemích	recepce z Rakouska-Uherska
20.	Slezská církev evangelická a. v.	recepce z Rakouska-Uherska
21.	Starokatolická církev v ČR	recepce z Rakouska-Uherska

Po přijetí nového zákona č. 3/2002 Sb. získaly registraci následující Církev a náboženské společnosti.

Číslo	Název církve, náboženské společnosti	Datum registrace
22.	Církev Křesťanská společenství	20. 6. 2002
23.	Obec křesťanů v České republice	4. 9. 2002
24.	Mezinárodní společnost pro vědomí Krišny, Hnutí Hare Krišna	21. 11. 2002
25.	Česká hinduistická náboženská společnost	25. 11. 2002
26.	Ústředí muslimských obcí	17. 9. 2004
27.	Ruská pravoslavná církev, podvorje patriarchy moskevského a celé Rusi v České republice	26. 5. 2007
28.	Buddhismus Diamantové cesty linie Karma Kagjü	8. 6. 2007
29.	Višva Nirmala Dharma	14. 7. 2007
30.	Církev živého Boha	15. 12. 2007
31.	Církev Nová naděje	3. 9. 2009
32.	Církev Slovo života	6. 8. 2010

Tabulka 1 Registrované církve a náboženské společnosti v ČR

V ČR jsou registrovány dva svazy církví a náboženských společností registrované podle zákona č. 3/2002 Sb. Jedná se o Vojenskou duchovní službu, registrovanou 4. 2. 2005 a Ekumenickou radu církví v České republice, 19. 7. 2005.

3. 3. Česká religiozita 90. let 20. století

3. 3. 1. Religiozita podle výsledků sčítání lidu z roku 1991

Sčítání lid, domů a bytů je v ČR jedním z možných zdrojů informací o religiozitě. Opakuje se každých deset let a probíhá formou vyplňování rozsáhlých dotazníků, které obsahují otázku o náboženském vyznání respondenta. Statistické zpracování údajů z tohoto sociologického výzkumu je velmi užitečné. Zjistíme z nich údaje o religiozitě celé populace (kromě neodpovídajících respondentů) a množství dalších charakteristik

vztahujících se k religiozitě. Například věk, zaměstnání, úroveň vzdělání a cenné demografické údaje.

Sčítání lidu z roku 1991 je od roku 1950, po více než čtyřiceti letech, prvním relevantním sběrem dat, z něhož je možné klasifikovat podoby české religiozity. Výsledky tohoto sčítání tvoří určitou výjimku, jelikož byl zaznamenaný relativně významný příklon k náboženství, respektive k římskokatolické církvi. Tato situace je způsobena specifickou společenskou atmosférou po pádu komunismu, kdy s církví byla spojena mnohá očekávání. Lidé ji viděli poněkud idealizovaně. Ovšem ve chvíli, kdy opadla „revoluční vlna“, se začal počet věřících opět snižovat.

Graf 1 Náboženské vyznání obyvatel ČR podle sčítání lidu 1991 (v %) ¹⁴

Podle odpovědí se nejméně 44 % obyvatel, což je v absolutních číslech přibližně 4,5 milionu lidí, hlásilo k nějaké z uvedených církví. Odpověď „bez vyznání“ si oproti tomu zvolilo necelých 40 %, zhruba 4,1 milionů lidí. Překvapující je údaj, že 16 % respondentů na tuto otázku odmítlo odpovědět. Podle Českého statistického úřadu se tak stalo například proto, že tato informace nebyla v předchozích letech zjišťována a její vyplnění bylo v roce 1991 dobrovolné. Mohlo se také jednat o ty respondenty, kteří zkrátka své náboženské přesvědčení nespojují s konkrétní tradiční církví či uvedenou náboženskou společností a inklinují k privatizované, necírkevní religiozitě.

¹⁴ Český statistický úřad. *Český statistický úřad* [online]. 2007 [cit. 2011-04-15]. Náboženské vyznání obyvatelstva ČR. Dostupné z WWW: <http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/nabozenske_vyznani_obyvatelstva_ceske_republiky_23_12_04>.

V následující tabulce předvedu, jak lidé odpovídali na otázku náboženského vyznání v roce 1991 a pro srovnání i v dalším sčítání lidu v roce 2001. Složitým úkolem je interpretace výsledků, jelikož každý respondent si pod jakkoli formulovanou otázkou představí něco trochu jiného. Formulace otázky náboženství je velice problematická.

Církev	1991	v %	2001	v %
Římsko-katolická církev	4 021 385	39	2 740 780	26,8
Řecko-katolická církev	7 030	0,1	7 675	0,1
Pravoslavná církev	19 354	0,2	22 968	0,2
Českobratrská církev evangelická	203 996	2	117 212	1,1
Církev československá husitská	178 036	1,7	99 103	1
Slezská církev a. v.	33 130	0,3	14 020	0,1
Svědkové Jehovovi	14 574	0,2	23 162	0,2
Adventisté	7 674	0,1	9 757	0,1
Jiné církve	23 899	0,2	253 411	2,5
Bez odpovědi	1 665 617	16,2	106 673	8,8
Ateisté	4 112 864	39,9	6 039 991	59
Celkem	10 302 215	100	10 230 060	100

Tabulka 2 Rezidenti v České republice podle vyznání, 1991 a 2001¹⁵.

Z tabulky můžeme vyčíst, že nejsilnější náboženskou skupinou je Římsko-katolická církev, k níž se v roce 1991 přihlásilo 39 % z celé populace, což jsou 4 miliony Čechů. Jedná se o vysoký a pro mnohé překvapující údaj. Ačkoli věřících od roku 1950, kdy proběhlo do té doby poslední sčítání lidu, ubylo. Existuje pro to ovšem logické vysvětlení. Pravděpodobně byl tento výkyv způsoben nově nabitým pocitem svobody po změně společenského uspořádání. Velký pokles členů zaznamenaly nekatolické denominace a to Církev československá husitská a Českobratrská. Dohromady se k nim hlásilo 5 % populace.

Z demografického hlediska vyplývá, že se údaje o počtu věřících výrazně regionálně lišily. Nejvíce katolíků v České republice žije na Moravě. Vyjádřeno v % jde o 50,7 % všech katolíků. Značné regionální rozdíly najdeme i u odpovědi „bez vyznání“. Zde se opět prohloubil rozdíl mezi Čechy a Moravou. V Čechách si tuto možnost zvolilo 46,3 % lidí, zatímco na Moravě pouze 30 % populace. Čili na Moravě se k nějakému náboženskému vyznání přihlásilo přes 55 % obyvatel, z nichž většina byla katolíky. Značné rozdíly jsou i

¹⁵ NEŠPOR R. Zdeněk, et al. *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004, str. 24.

mezi jednotlivými kraji. Například nejvíce lidí „bez vyznání“ žije v tehdejší Severočeském kraji a naopak nejméně v krajích moravských. Velké rozdíly nalézáme i v jednotlivých věkových skupinách. Nejvíce věřících spadá do věku od 50 do 69 let. Oproti tomu nejméně věřícím je méně než 15 let. Dalo by se říci, že platí, čím starší lidé, tím více věří. Toto sčítání lidu také potvrdilo rozdíl ve víře mužů a žen, kde se potvrdilo, že jsou to spíše ženy, kdo se v ČR hlásí k nějakému náboženskému vyznání.

3. 3. 2. Trendy české zbožnosti

Chceme-li porozumět formám a funkcím náboženství v české společnosti, případně jejich vztahu k evropskému i světovému kontextu, musíme se podívat na výsledky dalších šetření, které byly v 90. letech provedeny.

Mezi významná empirická sociologická šetření patří: BIBL 1991¹⁶, EVS (EVH) 1991¹⁷, ISSP (NI) 1995¹⁸, ISSP (RE) 1999¹⁹ a AUFBR 1997²⁰.

Přináležitost k církvi či náboženskému vyznání vychází v podstatě podobně jako ve sčítání lidu. Je ovšem zajímavé, že se často liší i výsledky výzkumů provedených ve stejném roce. K těmto rozdílům dochází především kvůli jinému znění otázky. Ukázalo se totiž, že respondenti jinak odpovídají na otázku přináležitosti k církvi či přináležitosti k vyznání. Výsledky výzkumů zaměřených na přináležitosti k náboženskému vyznání vykazují větší počet věřících, než výzkumy ptající se na příslušnost k církvi (AUFBR 1997). Z toho vyplývá, že církev je chápána jinak, než vyznání. Přihlásit se k náboženskému vyznání není bráno tak závažně, jako přihlášení se k církvi. Zde se rýsuje první známka problému, který má český občan s institucionální podobou religiozity. Situaci blíže nastíním pomocí údajů o návštěvnosti bohoslužeb.

Ve sčítání lidu v roce 1991 se více než 40 % obyvatel považovalo za věřící. To poněkud popírájí fakta z jiných uvedených výzkumů. Uvedený problém ukáží na datech o návštěvnosti bohoslužeb. Jen 9 % dotázaných se bohoslužeb účastní několikrát týdně. Naopak počet lidí, kteří se bohoslužeb neúčastní nikdy, se ve všech výzkumech pohybuje okolo 50 %. Je jich tedy v české populaci většina. Mnoho dotázaných uvedlo, že se bohoslužeb účastní „jednou či několikrát do roka“, což je poměrně výrazný český

¹⁶ O vztahu československé populace k náboženství a biblí. Výzkum Světové biblické společnosti.

¹⁷ European Value System Study Group, Evropský výzkum hodnot, sběr dat 1991.

¹⁸ International Social Survey Programme. Výzkum národní identity, sběr dat 1995.

¹⁹ International Social Survey Programme. Religiozita, sběr dat 1999.

²⁰ Religiozita v reformovaných východo (středo) evropských zemích, sběr dat 1997.

fenomén. U této odpovědi se musí brát v úvahu, že se může jednat o respondenty, jenž na bohoslužbu přicházejí o Vánocích na půlnoční mši či o Velikonocích. Bohoslužby se tedy stávají spíše společenskou událostí a ztrácí svůj původní význam náboženského rozjímání. Musíme si ovšem uvědomit, že údaj o návštěvnosti bohoslužeb není zcela bezproblémový, protože různé církevní tradice kladou na pravidelnou návštěvnost bohoslužeb jinak velký důraz. Uvedený rozpor potvrzují i údaje o křtech a další. Jako příklad uvedu, že v roce 1997 byly téměř 2/3 obyvatelstva pokřtěny. Ovšem k nějaké církvi se z nich hlásilo jen 27 %.²¹

Data získaná v rámci zmíněných výzkumů naznačují roli a podobu náboženství v české společnosti. V rovině strukturální diferenciacie lze zřetelně doložit přesvědčení respondentů o vhodnosti oddělení náboženství (resp. církví) od sféry politického a ekonomického života České republiky. Tato skutečnost je doprovázena poměrně nízkou důvěrou v církevní instituce a malou návštěvností církevních obřadů a bohoslužeb.²² Institucionalizované náboženství přestávalo Čechům vyhovovat a stávalo se pro ně bezvýznamné.

V evropském srovnání si ČR nestojí příliš dobře. To dokazuje např. výsledek z Výzkumu evropských hodnot z roku 1999 (EH 1999), který stanovil index ortodoxie²³ pro Českou republiku pouhých 0,288. Na základě tohoto faktu je Česká republika druhou nejméně ortodoxní zemí v Evropě. Ještě méně ortodoxní zemí je bývalá NDR. Církev se v takové společnosti stala pro mnohé světskou institucí, která nedokáže plně uspokojit potřebu lidské spirituality.²⁴ Podobně o tom píše i Fiala. Církev již nemůže být chápána jako nositelka univerzálních hodnot a zařezuje ji v evropském kontextu mezi jednu ze zájmových skupin.²⁵

Zajímavé je, že jen relativně málo lidí odmítlo připustit existenci transcendentna²⁶ v jakékoli podobě. S explicitně ateistickým názorem se identifikovala jen jedna pětina

²¹ VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ, Lenka – VÁCLAVÍK, David. „Institucionalizovaná podoba religiozity a její projevy v České republice v letech 1989-2000, in *Religio: Revue pro religionistiku* 14 (2), 2006, str. 185.

²² LUŽNÝ, Dušan; NAVRÁTILOVÁ, Jolana. *Náboženství a sekularizace v české republice* [online]. 2001 [cit. 2011-04-09]. Dostupné z WWW: <<http://snem.cirkev.cz/download/Luzny.htm>>.

²³ Tento koncept na české prostředí aplikoval Dušan Lužný. Základem tohoto indexu jsou otázky na pět klíčových konceptů v křesťanském pohledu na svět – víru v osobního Boha, víru v posmrtný život, víru v existenci pekla, nebe a hříchu.

²⁴ MIŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách zemí koruny české*. Praha: Sociologické nakladatelství 2001, str. 186.

²⁵ FIALA, Petr. *Laboratoř sekularizace: Náboženství a politika v ne-náboženské společnosti: český případ*. 1. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007, str. 95.

²⁶ Pod uvedeným pojmem chápeme vše, co přesahuje smyslovou skutečnost.

populace. Na základě tohoto čísla můžeme říci, že v České republice nežije více ateistů, než v mnoha jiných evropských zemích např. Francii či Velké Británii. Co nás ale v oblasti víry odlišuje od těchto uvedených států, je slabá pozice institucionalizované religiozity, což ovšem neznamená, že náboženský život Čechů není intenzivní. Tento zvláštní, pro Čechy typický, typ víry Václavík označuje výrazem „tekutá víra“²⁷. Projevem takové víry je mizení pevných hranic náboženských systémů. To se týká i tak dogmatického systému, jakým je křesťanství a její inherentní synkretismus projevující se propojováním původně vzdálených a neslučitelných náboženských koncepcí a představ. Výhodou je schopnost reakce této víry na individuální potřeby jedince. Dalším znakem je subjektivismus. Ten znamená konkrétní podobu víry odvíjející se od individuálních potřeb daného jedince. V praxi to vypadá tak, že každý jedinec sám rozhodne, co pro něho znamená být „křesťanem“ a určí si tím znaky této víry. Pak se za křesťana označí například i ten, kdo věří v reinkarnaci a Boha považuje za životní sílu.

V této době také dochází k tendenci prolínání náboženských představ. Náboženské skupiny a proudy se snaží nabídnout akceptovatelnou a zároveň dostatečně atraktivní alternativu vůči stále chaotičtější, technicky „odosobnělé“ postmoderní společnosti.²⁸ Pro tuto dobu typické náboženské experimentování umožnilo vytvořit situaci náboženské plurality, v níž je náboženská scéna tzv. „duchovním tržištěm“. Jedná se o situaci, kdy se duchovní a náboženské praktiky staly spotřebním zbožím. Lidé si jeho koupí uspokojují své individuální potřeby. S tímto duchovním tržištěm se každodenně setkáváme v supermarketech, kde si můžeme koupit celou řadu magických předmětů, talismanů či duchovní literaturu. Náboženské skupiny akceptující situaci duchovního tržiště mají pro „náboženské zákazníky“ tu výhodu, že pohotově reagují na jejich potřeby a jsou schopny se jim přizpůsobit. Popsaná fakta mají vliv na další vývoj české religiozity.

3. 3. 3. Shrnutí

Závěrem výzkumů provedených v 90. letech 20. století je měnící se charakter institucionální religiozity. Což např. potvrzuje, že stále méně respondentů se ve výzkumech identifikuje s konkrétním vyznáním, málo respondentů navštěvuje bohoslužby a tak dále. Z výše uvedených dat vyplývá, že se čeští občané vzdalují náboženským

²⁷ VÁCLAVÍK, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. 1. Praha : Grada, 2010, str. 162.

²⁸ VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Rozpoznat neviditelné. Dingir* [online]. 2010, 3, [cit. 2011-04-02]. Dostupný z WWW: <http://www.dingir.cz/rozpoznat_neviditelne.shtml>.

institucím. Náboženské vyznání Čechů se mění. Přestává mít institucionální povahu. ČR patří k zemím s velmi malým vlivem tradičního náboženství.

Od druhé poloviny 90. let narůstala náboženská pluralita. Češi ovšem neodmítali existenci nadpřirozena jako celku. V této době začala získávat na významu tzv. okultní religiozita.²⁹ V podstatě klesá oblíbenost religiozity, zaměřené na jednoho osobního Boha, ale naopak stoupá zájem o alternativní spiritualitu. Na oblibě tedy získávaly spíše netradiční náboženské skupiny a privatizovaná religiozita. Jak se tato religiozita projevuje, co vlastně znamená a jaká je její pozice v české společnosti, vysvětlím v průběhu práce.

3. 4. Podoby víry

3. 4. 1. Privatizovaná religiozita/spiritualita

V ČR se objevuje nový typ religiozity. Vedle tradičních, obvykle křesťanských církví a nových náboženských hnutí existuje ještě heterogenní proud detradicionalizované, individualizované religiozity. Jedná se o privatizovanou religiozitu neboli spiritualitu. Takové formy jsou obtížně postihnutebné kvantitativními sociologickými metodami. Vyznačují se tím, že odkazují k náboženským představám, které nepatří do oficiální věrouky tradičních historických církví. Základem je snaha ovládat transcendentní síly, využívat je nebo s nimi být v jednotě. Důležité je také zaměření na sebe sama a minimální morální požadavky skupiny. Na rozdíl od tradičních forem náboženství zdůrazňuje vnitřní zdroje významu a autority, rozvíjí hlubší, duchovní aspekty života jednotlivce a nemá institucionalizovanou podobu. Její přívrženci neprovozují žádné rituály a individualizované spirituální představy existují pouze v myslích jednotlivců.³⁰

Religionista Zdeněk Vojtíšek popisuje spiritualitu jako individuální, nezávazný a na instituci nezávislý náboženský zájem, pro nějž je charakteristická hodnota vnitřního zážitku a praktického denního používání, jež by umocňovalo a rozšiřovalo možnosti a

²⁹ Uvedený termín užívá Dana Hamplová pro označení víry v nadpřirozeno např. v amulety, věštce a horoskopy.

³⁰ HLAVINKOVÁ, Lucie. Šíření forem „subjective-life spirituality“. In LUŽNÝ, Dušan, et al. *Individualizace náboženství a identita: Poznámky k současné sociologii náboženství*. 1. Praha: Malvern, 2010, str. 230 – 236.

schopnosti člověka.³¹ Dle Pavla Říčana je nejlepším řešením definovat spiritualitu jako prožitkové jádro náboženství.³²

Pro Zdeňka Nešpora znamená spiritualita metaforu „cesty“, což představuje osobní hledání spojené s hledáním podstaty.³³ Jedinci si mohou relativně volně vybírat to, co je jim z náboženských systémů sympatické, a vytvářet si tak vlastní soukromé symbolické systémy. Uvedený fakt je jedním ze znaků výše popsané tekuté víry. Do spirituality mohou vstupovat i v podstatě nenáboženské prvky. Mohou být z oblasti politiky, umění, vědy, psychoterapie, ale i sportu. Zdrojem pro spiritualitu se může stát v podstatě cokoli - záleží na tom, co je komu blízké a jak to člověk vnímá. Ke spiritualitě patří například reiky, taiči aromaterapie a další alternativní léčebné metody. Tento široký proud alternativní spirituality, který reaguje proti institucionálním formám náboženství, bývá často označován jako new age.

V české společnosti lze v současné době sledovat velký zájem o spirituální, neboli duchovní hodnoty. Tento zájem se projevuje oblíbeností „duchovních“ obchodů s alternativní náboženskou tematikou – duchovní literaturou či hudbou. Mnohá média zavedla astrologické či „terapeutické“ sekce. Častým objektem zájmu se stávají alternativně-medicínské terapeutické směry či „jogínské masáže. Zvyšuje se také návštěvnost věštců a léčitelů. Podobné tendence se objevují i v západní Evropě. Ovšem s tím rozdílem, že v českém případě toto „duchovní zboží“ neodkazuje na žádný typ křesťanského dědictví. Prvky tohoto duchovního trhu jsou odpovědí komerčních firem na tržní poptávku. S ohledem na českou společnost se tak objevuje fenomén individualistického duchovního konzumerismu, jenž se v podstatě stává novým „lidovým náboženstvím“.³⁴ Tento spirituální trh má do budoucna stále velký potenciál.

Spiritualita nabídla mnoha, zejména mladým lidem, možnost odpoutat se od formálního křesťanství. Mohli se tak otevřít východním vlivům a nechat se v duchovním

³¹ VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Rozpoznat neviditelné*. Dingir [online]. 2010, 3, [cit. 2011-04-02]. Dostupný z WWW: <http://www.dingir.cz/rozhpoznat_neviditelne.shtml>.

³² VOJTÍŠEK, Zdeněk; ŘÍČAN, Pavel. *Spiritualita jakou touha po prožitku*. Dingir [online]. 2010, 3, [cit. 2011-04-06]. Dostupný z WWW: <<http://www.dingir.cz/Dingir310.shtml>>.

³³ NEŠPOR R. Zdeněk, et al. *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004, str. 24.

³⁴ NEŠPOR R. Zdeněk, et al. *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004, str. 29-30.

životě inspirovat přírodou v duchu hlubinné ekologie, případně v duchu předkřesťanského a mimokřesťanského pohanství.³⁵

Na české náboženské scéně je k nabídce vedle tradiční religiozity svázané s náboženskými institucemi a vedle vysoce privatizované spirituality ještě velké množství menších a alternativních náboženských skupin konvenčně označovaných jako nová náboženská hnutí.

3. 4. 2. Nová náboženská hnutí v České republice

Expanze alternativních náboženských skupin není žádnou zvláštností české společnosti. Jedná se o hnutí působící ve Spojených státech od 60. let 20. století. Tato hnutí získala zájem naší veřejnosti po roce 1989, kdy došlo k řadě politických, ekonomických a sociálních změn.

V České republice existují, stejně jako v ostatních zemích, stovky skupin, spadajících do kategorie nových náboženských hnutí. Jedná se o skupiny inspirované východními náboženstvími (především buddhismem a hinduismem) jako Haré Kršna, Sahádža jóga, Osho, Zen buddhismus a další buddhistické směry. Dále o skupiny a směry vycházející ze západních tradic, ať už z křesťanství např. Církev sjednocení, Apoštolská církev, Slovo života, nebo okultismu např. Hnutí grálu, Satanismus a o různá psychoterapeutická a New Age hnutí například Scientologie a Hnutí lidských potencií.

Mnohá tato hnutí jsou pro veřejnost těžko registrovatelná, protože se neobjevují na veřejnosti, nebo jsou nestabilní a fungují jen velmi krátký čas. Česká veřejnost se dozvídá z pravidla jen o těch hnutích, o kterých informují média. Většinou z důvodu kontroverznosti dané církve. Příkladem takových náboženských společností jsou Svědkové Jehovovi či náboženská skupina tzv. imanuelitů soustředěná kolem svého Parsifala Jana Dietricha Dvorského, Církev sjednocení („Moonova sekta“), Scientologická církev, Haré Kršna a další.

V náboženských skupinách označovaných jako nová náboženská hnutí docházelo občas k tragickým a kontroverzním událostem. Od neprůhledného hospodaření, manipulace se členy po hromadné sebevraždy, kvůli kterým dostala tato hnutí novou nálepku a to – nebezpečnost, proto se vůči nim utvořila, ať už vlivem médií či internetu,

³⁵ VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Spiritualita jakou touha po prožitku*. Dingir [online]. 2010, 3, [cit. 2011-04-03]. Dostupný z WWW: <http://www.dingir.cz/spiritualita_jako_touha_po_prozitku.shtml>.

opozice. Tato opozice má velký vliv na ovlivňování a vytváření veřejného mínění, i když často používá nevědecké argumenty. Znakem uvedené kontroverze je například souhrnné označení nových náboženských hnutí termíny nebezpečné sekty či destruktivní kulty. Nedostatkem těchto pojmů je, že v sobě obsahují silnou hodnotící konotaci. Sekty jsou i v sekularizačních zemích automaticky mylně považovány za totalitární a násilnické skupiny, v jejichž čele stojí vůdce s neomezenou mocí. Toto obecné zaškatulkování mezi nebezpečnou skupinu vede většinu náboženských skupin k tomu, že se raději sami označí jako církve či náboženství bez bližšího určení. Měli bychom si ale uvědomit, že mnohá obvinění vyřknutá proti novým náboženským hnutím se vyskytují i mezi tradičními náboženskými skupinami.

Ačkoliv neexistují žádné relevantní statistické údaje, je možné stanovit, že nová náboženská hnutí v České republice oslovila spíše procenta než desítky procent lidí. Jejich příznivci byli spíše mladí, vzdělaní, dobře sociálně situovaní Češi bydlící ve větších městech. Tito lidé projevují většinou zájem o dění kolem sebe a jsou zklamáni neschopností sekulárních i tradičních náboženských institucí reagovat a pomoci hledat řešení jejich problémů. Právě proto často hledali alternativu v podobě aktivních nových náboženských skupin.³⁶

3. 4. 3. Češi jako „něcisté“³⁷

Z kvantitativních popisů české religiozity vychází fakt, že Češi se necítí být součástí organizovaného náboženství, ale transcendentno nepopírají a upřednostňují privatizované formy zbožnosti. V praxi se často objevuje situace, kterou britská socioložka Grace Davie nazývá tzv. „vírou bez příslušnosti“ a Thomas Luckmann neviditelným náboženstvím.

Češi velmi často a s oblibou v sociologických výzkumech zaškrťávají kolonku bez vyznání. Uvedenou odpověď volí ten, kdo se nehlásí k registrovaným ani neregistrovaným náboženským směrům a uskupením. Podle posledního sčítání lidu si tuto možnost zvolila větší polovina obyvatelstva. Ta se ovšem nehlásí k žádnému vyznání, ale ani k ateismu.³⁸ Kolonka „bez vyznání“ je ovšem, ač se to na první pohled nezdá, velmi pestrá. S rozborem

³⁶ VÁČLAVÍK, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. 1. Praha: Grada, 2010, str. 179.

³⁷ Pojem něcismus zavádí Tomáš Halík. Označuje jím typickou víru českého občana v „něco“. „O ateismu, pochybnostech a víře“ [online]. 2005, [cit. 2008-07-03]. Dostupný z WWW: <http://www.halik.cz/clanky/o_ateismu_pochybnostech_vire.php>.

³⁸ ŠTAMPACH, Ivan. *Typologie ateismu*. Dingir [online]. 2009, 2, [cit. 2011-04-02]. Dostupný z WWW: <<http://www.dingir.cz/Dingir209.shtml>>.

uvedené entity „bez vyznání“ si dobře poradil Tomáš Halík. Zahrnuje sem "apateisty", tedy lidi apatičtí k této dimenzi života. Dále agnostiky. Ti považují základní otázky víry za racionálně nerozhodnutelné a tudíž pro jejich život málo relevantní, přes antiklerikály, jež jsou alergičtí na církev nebo spíš svou představu o církvi. Dále náboženské diletanty vyznačující se tím, že "mají svého boha", vyznavače různě pochopených nekřesťanských náboženství, různě upravených náboženských koktejlů a náhražkových náboženství, přes "notorické hledače" a "něcisty" po ateisty a antiteisty. Ti jsou alergičtí na náboženství nebo spíše na svou představu o něm. Dle Štampacha se k těmto okruhům řadí i lidé definitivně nerozhodnutí, tzv. náboženští hledači. Ti buď stále hledají nebo si nakonec zvolí konkrétní vyznání či spočinou v ateismu. Tyto skupiny se samozřejmě poněkud prolínají a většinu z nich by v jistém smyslu bylo možno zařadit do kategorie "neviditelného náboženství".³⁹ Neviditelné náboženství je pro sociology oříšek. Je totiž velmi těžko exaktně empiricky měřitelné.

Pro „něcistu“ je charakteristické „v Boha a církve nevěřím, do kostela nechodím, ale "něco je nad námi". Dle Tomáše Halíka je „něcismus“ typickým religiózním postojem mnoha obyvatel ČR. Dalo by se říci, že je to forma českého ateismu, jenž má mnoho podob.

Prohlásit se za ateistu se stalo pro Čechy skoro módní záležitostí. Pokud se ale podíváme pod skořápku tohoto deklarovaného ateismu, ukazuje se, že je to postoj plný lenosti a v podstatě náboženské nevzdělanosti českého občana. Češi v rámci svého postoje odmítají něco, o čem nic neví. Česká společnost se tak ukazuje jako nábožensky nevzdělaná a nekultivovaná, což je v podstatě daleko horší než ateistická společnost. Dle Halíka je často to, co lidé nazývají ateismem, jen odmítání jejich vlastní představy o tom, v co věří věřící.⁴⁰

Tím „něčím“ v co Češi věří, není osobní Bůh, jak tomu bývalo dříve, ale spíše nějaká nadpřirozená síla, duch, či životní energie. Uvedenou teorii můžeme podpořit studií

³⁹ HOŠEK, Pavel; HALÍK, Tomáš. *Nebýt slepý k privátnímu náboženství*. In Dingir [online]. Praha: Dingir, 2010 [cit. 2011-04-02]. Dostupné z WWW: <http://www.dingir.cz/nebyt_slepy_k_privatnimu_nabozenstvi.shtml>.

⁴⁰ HALÍK, Tomáš. O ateismu, pochybnostech a víře [online] 2005, [cit. 2011-04-02] Dostupný z WWW: <http://www.halik.cz/clanky/o_ateismu_pochybnostech_vire.php>.

socioložky Dany Hamplové⁴¹, která tuto religiozitu označuje jako okultismus. Pod „něčím“ v co lidé věří, se skrývají například víra v horoskopy (50%) amulety (49,7%) a věštění (69,7%). Okultní orientace v české populaci (téměř třetina respondentů) převažuje nad křesťanskou (přibližně desetina respondentů).⁴² Dále se ukazuje, že tato privatizovaná „mystická“ zbožnost (okultní) se těší větší oblibě mezi mladými lidmi a spíše mezi vzdělanými.

3. 4. 4. Shrnutí

V této kapitole jsem popsala pestrou náboženskou scénu České republiky v 90. letech 20. století. Byla to doba, ve které došlo v oblasti náboženství k mnoha změnám. Po počáteční identifikaci se s tradičními náboženskými institucemi reprezentovanými zejména katolickou církví, došlo k úbytku jejich členů a k poklesu důvěry v náboženské instituce. Naopak se zvyšovala pluralizace a privatizace náboženského života. U nás se projevila velkou oblíbeností spirituality. Dále jsme se podívali na to, jaké možnosti víry má český občan, pokud odmítá tradiční náboženské systémy. V závěru jsem objasnila, proč jsou pro sociology těžko postihnutelná nová náboženská hnutí zatěžkávací zkouškou pro veřejné mínění a jaká je pozice těchto hnutí u nás. Z této kapitoly je patrné, že v ČR náboženský trh funguje velmi dobře a že, alespoň do určité míry, zasahuje většinu společnosti. V další kapitole nastíním, jak vypadala náboženská situace v ČR na počátku nového milénia.

3. 5. Skladba obyvatelstva České republiky z hlediska náboženské víry a vyznání

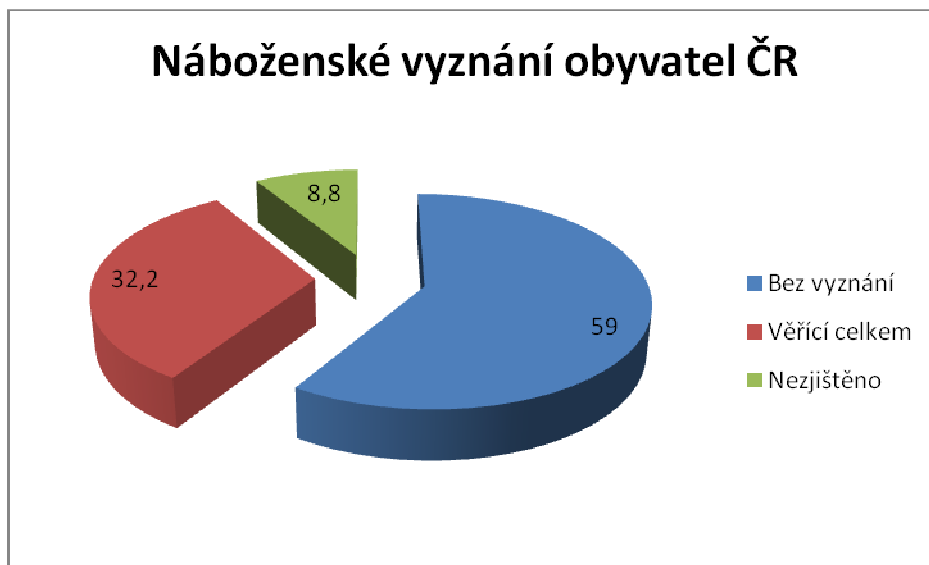
3. 5. 1. Sčítání lidu, domů a bytů 2001

Výsledky Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001, potvrdily tendence a teze z 90. let. Tedy, že česká společnost je odcírkevněná a upadá v ní role tradičních náboženských denominací. Což ovšem neznamená, že by byla nenáboženská. Působí zde spíše

⁴¹ HAMPLOVÁ, Dana. *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti: Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP (International Social Survey Programme)*, Praha: Sociologický ústav AV ČR 2000, str. 42-51.

⁴² HAMPLOVÁ, Dana. *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti: Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP (International Social Survey Programme)*, Praha: Sociologický ústav AV ČR 2000, str. 42-45.

alternativní religiozita, postupuje pluralizace náboženské scény, detradiconalizace a privatizace náboženství. Uvedená fakta si nyní podrobněji rozebereme.

Graf 2 Náboženského vyznání obyvatel ČR podle sčítání lidu 2001 (v %)

Můžeme stanovit, že počet lidí hlásících se ke konkrétní náboženské skupině klesl oproti roku 1991 o 10 %. Vyjádřeno konkrétními čísly o 1,2 milionu obyvatel. Oproti tomu o téměř 20 % vzrostl počet obyvatel „bez vyznání“. Dále klesl počet těch, kteří na otázku po náboženském vyznání odmítli odpovědět.

Ještě k výraznějším změnám došlo v počtech příslušníků jednotlivých náboženských skupin. Největší pokles členů je zaznamenán u tradičních náboženských denominací. Ty ztratily řádově desítky procent. Například největší Římskokatolická církev přišla o 32 % svých členů. Naopak k nárůstu členské základny došlo u menších denominací. Jedná se o Církev bratrskou, Apoštolskou církev či Náboženskou společnost svědků Jehovových. Pro představu: poslední uvedená získala 60 % nových členů a členstvo Apoštolské církve se ztrojnásobilo. Podobný dynamický nárůst zaznamenaly i nová náboženská hnutí, což svědčí o změně v náboženském chování české společnosti. Tato hnutí byla ve sčítání lidu zařazena pod kolonkou „ostatní“. Počet lidí, kteří zaškrtnuli v roce 2001 právě tuto kolonku, se od roku 1991 zvýšil více než 10 krát. Konkrétní údaje o počtech věřících jednotlivých náboženských skupin nalezneme v následující tabulce.

Náboženské vyznání	1991 abs.	1991 v %	2001 abs.	2001 v %	Přírůstek +/- úbytek -/- proti roku 1991 /abs./	Index 2001/ 1991 v %
Obyvatelstvo celkem	10 302 215	100,0	10 230 060	100,0	-72 155	99,3
Věřící celkem v tom:	4 523 734	43,9	3 288 088	32,1	-1 235 646	72,7
Církev římskokatolická	4 021 385	39,0	2 740 780	26,8	-1 280 605	68,2
Českobratrská církev evangelická	203 996	2,0	117 212	1,1	-86 784	57,5
Církev československá husitská	178 036	1,7	99 103	1,0	-78 933	55,7
Náb. spol.Svědkové Jehovovi	14 575	0,1	23 162	0,2	8 587	158,9
Pravosl. církev v českých zemích	19 354	0,2	22 968	0,2	3 614	118,7
Slezská církev evangelická a.v.	33 130	0,3	14 020	0,1	-19 110	42,3
Církev bratrská	2 759	0,0	9 931	0,1	7 172	359,9
Církev adventistů sedmého dne	7 674	0,1	9 757	0,1	2 083	127,1
Církev řeckokatolická	7 030	0,1	7 675	0,1	645	109,2
Křesťanské sbory	3 017	0,0	6 927	0,1	3 910	229,6
Apoštolská církev	1 485	0,0	4 565	0,0	3 080	307,4
Bratrská jednota baptistů	2 544	0,0	3 622	0,0	1 078	142,4
Evangelická církev metodistická	2 855	0,0	2 694	0,0	-161	94,4
Starokatolická církev v ČR	2 725	0,0	1 605	0,0	-1 120	58,9
Federace židovských obcí v ČR	1 292	0,0	1 515	0,0	223	117,3
Novoapoštolská církev v ČR	427	0,0	449	0,0	22	105,2
Nábož. spol. českých unitářů	365	0,0	302	0,0	-63	82,7
Ostatní a nepřesně určené	21 085	0,2	221 801	2,2	200 716	1051,9
Bez vyznání	4 112 864	39,9	6 039 991	59,0	1 927 127	146,9
Nezjištěno	1 665 617	16,2	901 981	8,8	-763 636	54,2

Pozn.: zahrnuty všechny církve a náboženské společnosti zjištěné v roce 1991, pokud mají adekvátní protějšky v roce 2001.

Tabulka 3 Pokles členů vybraných náboženských skupin podle údajů ze sčítání lidu v roce 1991 a 2001⁴³

Na tomto místě se nabízí otázky, proč katolické církvi ubylo tolik věřících. Existuje několik odpovědí. Jasný důvod ovšem nelze stanovit. Zmiňme alespoň některé možnosti. Katolická církev nedokázala využít potenciál své popularity na počátku 90. let. Věnovala se spíše restituci zabaveného majetku, neřešila morální problém související s kolaborací některých kněží s komunistickým režimem a také nedokázala uspokojit potřebu spirituality. Ovšem tímto vysvětlením nepostihujeme celou problematiku. Protože odklon

⁴³ Český statistický úřad. Náboženské vyznání obyvatelstva. In *Náboženské vyznání obyvatelstva* [online]. Praha : Český statistický úřad, 2003, 18.3.2011 [cit. 2011-03-28]. Dostupné z WWW: <<http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/p/4110-03>>.

od tradičních forem náboženství je zkreslený tím, že se v roce 1991 několik občanů mylně označilo za věřící.

S ohledem na regiony byly zaznamenány prohlubující se rozdíly. Společným rysem je pokles věřících tradičních křesťanských denominací. Nejvíce katolíků bylo opět zaznamenáno na jižní Moravě, naopak nejméně v severních a severozápadních Čechách. Co se týče pohlaví, věku a vzdělání respondentů, jsou výsledky v základu podobné jako v předchozím sčítání. Ovšem některé rozdíly jsou zaznamenány. Agregovaná data ze Sčítání 2001 navíc ukazují silnou souvislost mezi náboženským vyznáním a rokem narození respondentů. Můžeme stanovit, že s klesajícím věkem se zvyšuje podíl obyvatel, kteří se nehlásí k žádnému náboženství. Uveďme například, že v roce 2001 se zvýšil podíl věřících respondentů ve vyšších věkových skupinách.

3. 5. 2. Další výzkumy příslušnosti k církvi v ČR provedené v 90. letech

Nezapomeňme, že data ze sčítání lidu jsou kvantitativními údaji, jež nevypovídají o individualizované a detradicionalizované religiozitě. Proto se nyní v krátkosti zaměřím na další výzkumy týkající se religiozity české společnosti.

Jedná se o výzkumy Detradicionalizace a individualizace náboženství v České republice, provedený v roce 2006 (DIN 2006). Jeho součástí bylo mnoho otázek z výzkumu ISRE 1999. Dále Religiozita v reformovaných východo(středo)evropských zemích z roku 2007 (dále jen AUFBR 2007) a Výzkum národní identity, provedený v roce 2008 (ISSP 2008). Obecně se v těchto výzkumech potvrdily tendence zjištěné z výzkumů provedených v 90. letech. Tedy odklon Čechů od institucionalizované religiozity, klesající důvěra v tradiční církve, vzrůstající obliba spirituality a tak dále. Jejich intenzita je rozdílná.

Pro srovnání se podívejme opět na data týkající se návštěvnosti bohoslužeb. Dle výzkumů AUFBR 1997 a AUFBR 2007 vzrostl počet lidí, kteří se bohoslužeb nikdy neúčastní. Výsledky výzkumů ukazují na velmi nízkou četnost návštěvnosti bohoslužeb v ČR. O tom svědčí i srovnání ISSP 2008, kde je ČR porovnána s dalšími třinácti vybranými evropskými zeměmi. Ještě méně než Češi se bohoslužeb účastní jen v Dánsku a Norsku. Překvapivé je, že se bohoslužeb účastní více i obyvatelé bývalého Východního Německa, kteří platí za nejvíce sekularizovanou společnost.

Stejně tak klesala i důvěra v církve a náboženské instituce. Věřilo v ně 15-20 % respondentů. Podle výzkumu DIN 2006 pouze 13,3 %. Naopak naprosto jim nedůvěřovalo 56,2 %. O nedůvěře svědčí i malá míra angažovanosti na financování náboženských institucí. Zajímavý je údaj z výzkumu DIN 2006, podle kterého 58,3 % respondentů bylo přesvědčeno, že náboženství přináší více konfliktu než míru. Jen 14,8 % s uvedeným tvrzením nesouhlasilo.

Dobrým ukazatelem je míra sympatií vůči náboženským a duchovním proudům. Podle DIN 2006 patří mezi nejsympatičtější křesťanství obecně (51,7 %), poté katolicismus (34 %), protestantismus (30,5 %). Nejméně sympatií mají Svědkové Jehovovi (80,6 %) a islám (73,4 %). I z těchto údajů můžeme vyvodit negativní postoj Čechů k náboženským společnostem. S výjimkou křesťanství nepřesáhla žádná skupina „míru sympatie“ 30 %.

O charakteru české religiozity vypovídají údaje týkající se sebereflexe religiozity jednotlivých respondentů. Z nich vyplývá, že více než 45 % dotázaných se považuje za duchovně založené „svým způsobem“ (DIN 2006). To „svým způsobem“ je důležité specifikum, protože potvrzuje pro Čechy typickou víru v „něco“. Dále z uvedeného faktu vyplývá, že v české společnosti dominuje individualizovaná privatizovaná religiozita. To, že se „náboženská víra“ stále více profiluje směrem typickým pro spiritualitu, opět dokazují výsledky ISSP (2008). Vyplývá z nich, že přibližně polovina respondentů souhlasí s tím, že někteří věštci mohou předvídat budoucnost, že amulety občas přinášejí štěstí nebo že někteří léčitelé mají své schopnosti od boha. Na oblibě získává i představa, že hvězdné znamení při narození nebo horoskop mohou ovlivnit běh života člověka. Ve výzkumu DIN 2006 souhlasilo s výrokem o schopnostech věštců 53% dotazovaných.

3. 5. 3. Shrnutí

Jak bylo řečeno, sčítání lidu v roce 2001 potvrdilo tendence projevující se již v 90. letech. Především stále klesala obliba institucionální religiozity a počty věřících tradičním denominacím. Logickým důsledkem této nedůvěry je snižování počtu věřících

Další výzkumy potvrdily zájem o privatizovanou religiozitu. Ze stále větší oblíbenosti spirituality vyplývá, že si český občan musí zvyknout na situaci duchovního tržiště, kde se vedle kvalitních zavedených náboženských systémů objevují i nové dosud neprozkoumané.

4. Závěr

Hlavním cílem této práce byl popis náboženské situace v ČR z pohledu sociologických výzkumů. Ukázala jsem, jak je nutné výzkumy zabývající se náboženstvím číst s ohledem na celkový kontext a brát při jejich analyzování v potaz širší časové, sociální a kulturní souvislosti. Upozornila jsem na to, že současná náboženská situace je výsledkem několika společně působících faktorů. Patří mezi ně určité proticírkevní archetypy v českém myšlení a s nimi spojené historicko-kulturní determinanty, ale také nesprávná interpretace společenské situace ze strany církevních představitelů a z ní vyplývající chybné strategie.

První část práce byla věnována historickému vývoji postoje Čechů k náboženství a sekularizační tezi. Vyplynulo z ní, že teorie sekularizace nesmí být jediným úhlem pohledu na celé spektrum náboženství a že se Česká republika vyvíjela v rámci tohoto kontextu jen částečně.

Z přehledu posledních sociologických výzkumů týkajících se náboženství vyplynulo, že pozice náboženství, tedy i dominantní katolické církve, je v české společnosti až překvapivě slabá. Oslabení vlivu tradičního náboženství však neznamená, že by Češi nebyli nábožensky založení, ale že zde začíná stále více působit jiný typ religiozity. Dokumentujeme totiž, že v ČR je stále více masově rozšířena víra v nadpřirozeno. Převážná většina společnosti tuto víru ovšem nevnímá jako víru náboženskou. Klesá obliba církevně-organizované formy zbožnosti a naopak se zvyšuje zájem o její privatizované a alternativní podoby.

Práce se konkrétněji věnuje oblíbeným formám religiozity konce 20. a počátku 21. století. Jedná se především o spiritualitu a nová náboženská hnutí. Nemůžeme tedy hovořit o mizení náboženství, ale o proměnách jeho forem.

Z práce vyplynulo, že ačkoli se Češi často prohlašují za ateisty, ve skutečnosti jimi nejsou. Změnila se tedy podoba víry, ale náboženství nemizí. Náboženská situace v české společnosti v rámci evropského prostoru je specifická. Tato specifická ovšem nespočívá v odlišných tendencích, ale spíše v jejich razantnosti.

5. Seznam literatury

- o DAVIE, Grace. *Výjimečný případ Evropa: Podoby víry v dnešním světě*. 1. Brno: CDK, 2009. 207 s.
- o FIALA, Petr. *Laboratoř sekularizace: Náboženství a politika v ne-náboženské společnosti: český případ*. 1. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007. 183 s.
- o HANUŠ, Jiří, et al. *Náboženství v době společenských změn*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. 111 s.
- o HAMPLOVÁ, Dana. *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti: Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP (International Social Survey Programme)*, Praha: Sociologický ústav AV ČR 2000. 60 s.
- o LUŽNÝ, Dušan. *Náboženství a moderní společnost*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. 183 s.
- o LUŽNÝ, Dušan, et al. *Individualizace náboženství a identita: Poznámky k současné sociologii náboženství*. Praha: Malvern, 2010. 351 s.
- o MIŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách zemí koruny české*. Praha: Sociologické nakladatelství 2001. 193 s.
- o NEŠPOR R. Zdeněk, et al. *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004. 115 s.
- o NEŠPOR, Zdeněk. *Ne/náboženské naděje intelektuálů: Vývoj české sociologie náboženství*. Praha: Scriptorium, 2008. 429 s.
- o NEŠPOR, Zdeněk, et al. *Průručka sociologie náboženství*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008. 449 s.
- o NEŠPOR, Zdeněk; LUŽNÝ, Dušan. *Sociologie náboženství*. Praha: Portál, 2007. 232 s.
- o ŠTAMPACH, Odio Ivan. *Přehled religionistiky*. 1. Praha: Portál, 2008. 237 s.

- o VÁCLAVÍK, David. *Sociologie nových náboženských hnutí*, 1st ed.; Malvern: Praha, 2007. 150 s.
- o VÁCLAVÍK, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. 1. Praha: Grada, 2010. 243 s.
- o VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOVÁ, Lenka – VÁCLAVÍK, David. Institucionalizovaná podoba religiozity a její projevy v České republice v letech 1989-2000, in *Religio: Revue pro religionistiku* 14 (2), 2006, S. 173 – 191.
- o VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Nová náboženská hnutí: a jak jim porozumět*. Praha: Beta Books, 2007. 210 s.
- o Český statistický úřad. *Český statistický úřad* [online]. 2007 [cit. 2011-04-15]. Náboženské vyznání obyvatelstva ČR. Dostupné z WWW: <http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/nabozenske_vyznani_obyvatelstva_ceske_republiky_23_12_04>.
- o Dingir, s. r. o. *Dingir* [online]. 1998 [cit. 2011-04-15]. Religionistický časopis o současné náboženské scéně. Dostupné z WWW: <<http://www.dingir.cz/>>.
- o LUŽNÝ, Dušan; NAVRÁTILOVÁ, Jolana. *Náboženství a sekularizace v české republice* [online]. 2001 [cit. 2011-04-09]. Dostupné z WWW: <<http://snem.cirkev.cz/download/Luzny.htm>>.
- o *Novinky* [online]. 2010 [cit. 2011-03-09]. Papež kritizoval odklon od církve, zmínil v té souvislosti Česko. Dostupné z WWW: <<http://www.novinky.cz/zahranicni/evropa/216127-papez-kritizoval-odklon-od-cirkve-zminil-v-te-souvislosti-cesko.html>>.
- o Ministerstvo kultury. *Data registrace církví a náboženských společností a svazů církví a náboženských společností* [online]. 2007 [cit. 2011-04-08]. Církve a náboženské společnosti. Dostupné z WWW: <<http://www.mkcr.cz/cz/cirkve-a-nabozenske-spolecnosti/odkazy/data-registrace-cirkvi-a-nabozenskych-spolecnosti-a-svazu-cirkvi-a-nabozenskych-spolecnosti-11263/>>.